The Gleaner

Vol 22 (1999)

Οι χειρόγραφες διαλέξεις του Γεωργίου Σουγδουρή «Εις τα του φιλοσόφου περί γενέσεως και φθοράς» (1674)

Κώστας Θ. Πέτσιος

doi: [10.12681/er.189](https://doi.org/10.12681/er.189)

To cite this article:

Πέτσιος Κ. Θ. (1999). Οι χειρόγραφες διαλέξεις του Γεωργίου Σουγδουρή «Εις τα του φιλοσόφου περί γενέσεως και φθοράς» (1674). *The Gleaner*, 22, 246–251. <https://doi.org/10.12681/er.189>

αυτή την περίοδο αρκετοί αντιγραφείς, στην πλειοψηφία τους πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη και την Πελοπόννησο αλλά και ντόπιοι, και ότι υπήρχαν αρκετές σημαντικές βιβλιοθήκες και αντιγραφικά εργαστήρια. Ζώντας σ' αυτή την παράδοση ο Ιωάννης Ξενοδόχος, μέλος ΐσως κάποιας από τις οικογένειες των Μόσχων της Πελοποννήσου, απέκτησε όλα τα εφόδια ώστε να είναι σε θέση να σχεδιάσει το 1520 τον καλαίσθητό του άτλαντα, τον οποίο ή παλαιογραφική μελέτη συνδέει με τα αντιγραφικά εργαστήρια της Κέρκυρας.²⁶

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΟΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΕΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΥΓΔΟΥΡΗ "ΕΙΣ ΤΑ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΠΕΡΙ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΦΘΟΡΑΣ" (1674)

ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι σχέσεις φιλοσοφίας και έπιστήμης στον νεοελληνικό πνευματικό χώρο του 17ου και 18ου αιώνας, με στόχο την κατανόηση των επί μέρους πτυχώσεων της περιπατητικής και της νεότερης σκέψης, είχα την ευκαιρία να μελετήσω, ανάμεσα σε άλλα ελάχιστα γνωστά χειρόγραφα κείμενα που άπτονται της παραπάνω θεματικής, και ένα χειρόγραφο υπομνηματιστικό κείμενο του Γεωργίου Σουγδουρή (μέσα του 17ου αιώνα - 1725) που επιγράφεται «Εἰς τὰ τοῦ φιλοσόφου περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς. Διαλέξεις». Έχει συγγραφεί στη Βενετία το 1674 και παραδίδεται από τον κώδικα αρ. 87 του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου. Πρόκειται για «τεῦχος χάρτινον ἐκ φύλλων 110... οὗ τὸ κείμενον ἐν μιᾷ τῶν σελίδων ἐκάστη μονόστηλον ἐκ γραμμῶν 21», ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, καὶ εἶναι «αὐτόγραφος κῶδιξ Γεωργίου τοῦ Σουγδουρῆ». «Ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ κόσμημά τι ὑπάρχει φιλόκαλον, τὸ δὲ τοῦτο περιέχον ἐν ἑαυτῷ φύλλον ἔχει καὶ τὸ σημείωμα τόδε: Ἐκ τῶν τοῦ διδασκάλου Ἀ[να]νίου ἀφιερῶθη τῷ Παναγίῳ Τάφῳ κατὰ τὸ αἴψον [= 1770] ἔτος, καὶ πᾶς τις τὰς προγεγραμμένας θύραθεν ἀράς ἀναγνῶτω'». ¹

Ἀρχή (φ. 1α): «Ἐπεὶ μὲν ὁ τῆς φύσεως μύστης ἀδύτων ἐν τῇ τῶν περὶ Οὐρανοῦ ἐκδόσει, τὸ ἐν τῶν τοῦ φυσικοῦ σώματος εἰδῶν, τὸ οὐράνιον ἀμέλει καὶ φθαρτὸν ἐξηκριβώσατο, καὶ τῶν λοιπῶν εἰδῶν τὴν ἀκροτάτην θέαν, καὶ μάλιστα τὴν γεννητοῦ καὶ φθαρτοῦ σώματος τῷ κοινῷ τῶν ἀν-

26. Τόλιας, ὁ.π., σ. 179.

1. Βλ. Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἥτοι κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὁρθόδοξου Πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων*, Τόμος 4, Ἐν Πετρούπολει 1899, σ. 94-95.

θρώπων γένει τὰ νῦν παρατίθῃσι». Τέλος (φ. 110α): «Καὶ περὶ μὲν τῶν στοιχείων καὶ τῶν περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, ἀρκείσθω τοσαῦτα. Γεώργιος ἱεροδιάκονος σουγδουρῆς ἐκ πόλεως Ἰωαννίνων. 1674 φεβρουαρίου 16 ἐν τῇ τῶν Ἑνετιῶν».

Τὸ κείμενο ἀπηχεῖ τὴν ἐρμηνεία τῶν σχολιαστῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέως, τοῦ Σιμπλικίου, τοῦ Ἀβικένα, τοῦ Ἀβερρόη καὶ τῶν σχολαστικῶν. Τῇ σχολαστικῇ, ἄλλωστε, γνωσιοθεωρητικῇ διδασκαλίᾳ γιὰ τὰ εἶδη (species) φαίνεται νὰ υἱοθετεῖ ὁ Σουγδουρῆς, ὅταν γράφει ὅτι «κατὰ... τὴν κοινὴν δόξαν ἡ ψυχὴ ἡ ἡμετέρα σὺν τοῖς ἐντυπουμένοις εἶδεσι συντρέχει εἰς τὴν ποίησιν τῶν αὐτῆς νοητικῶν ἐνεργειῶν». ² Ὁ ἴδιος συγκαταλέγει τὸν ἑαυτοῦ στοῦ «σύλλογο τῶν περιπατητικῶν» ³ καὶ ἐνῶ συμφωνεῖ σὲ ἀρκετὰ σημεῖα μὲ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Thomae Aquinatis, τοὺς «περὶ Θωμᾶν», ⁴ φαίνεται νὰ συντάσσεται, στὰ περισσότερα θέματα, μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Duns Scotus, μὲ τὸν ὁποῖο συμφωνοῦν «κοινῶς οἱ θεολόγοι τε καὶ φυσιολόγοι... ἄπαντες». ⁵

Γιὰ νὰ θεματοποιήσῃ τὴ διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, συνοψίζει «τὰ... τοῦ φιλοσόφου τῇδε κακείσε σποράδην λεχθέντα» ⁶ καὶ συζητᾷ ἐκτενῶς, μὲ συνεχεῖς ἀναφορὰς στοῦ ἀριστοτελικοῦ corpus, τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, στοῦ πλαίσιο ποὺ διαμόρφωσε ἡ ἀριστοτελική-σχολαστικὴ παράδοση γιὰ τὶς ποιότητες. Μέσα ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ πρίσμα αὐτῆς τῆς παράδοσης ὁ Σουγδουρῆς ἀντιπαρατίθεται πρὸς τοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς εὐρέως διαδεδομένης κατὰ τὴν Ἀναγέννηση θεωρίας γιὰ τὶς «qualitates occultae», τὶς «κρυφὰς ποιότητες» τῶν πραγμάτων, χαρακτηρίζοντας «μειρακιώδη» τὰ ἐπιχειρήματά τους. ⁷

Θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε στοῦ σημείου αὐτοῦ ὅτι οἱ θέσεις ποὺ ἐκφράζει ὁ Σουγδουρῆς, ὡς παρέμβαση ἀπὸ τὸ καθαυτὸ συζητούμενο φιλοσοφικὸ πρόβλημα τῶν ποιότητων καὶ τῶν σχέσεων οὐσίας-συμβεβηκότων, ⁸ ἴσως σχετίζονται τόσο μὲ τὴν αἰνιγματικὴ ὑπόδειξη τοῦ Ἀνακρί

2. "Ο.π., φ. 18α.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ φ. 78α: «Τέσσαρας κοινῶς ὁ ἡμέτερος τῶν περιπατητικῶν σύλλογος ποιότητας γινώσκει...».

4. "Ο.π., φ. 10β: «τῆς οἰκείας ἀναλύσεως μέχρι τῆς πρώτης ὕλης ἄριστα δοκοῦσι προνοοῦμενοι οἱ περὶ Θωμᾶν, τὰ κοινὰ τῶν συμβεβηκότων οὐκ ἐν τῇ πρώτῃ ὕλῃ, ἀλλ' ἐν τῇ συνθέτῳ συμπεραίνοντες ὑποκεῖσθαι [...]. «Ἡμεῖς γοῦν... αἰρετωτέραν τὴν ἐναντίαν κρίνωμεν δόξαν». Πρβ. φ. 22α.

5. "Ο.π., φ. 37β.

6. "Ο.π., φ. 69α.

7. "Ο.π., φ. 16β: «Φασὶ τινὲς τῶν ἀντιτεινόντων, τὴν μὲν ψυχρότητα οὐκ ἀναλαμβάνεσθαι παρὰ τοῦ εἶδους τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ παρὰ τινος κρυπτῆς ποιότητος ἐν αὐτῷ τῷ ὕδατι ἐνδομυχούσης. Μειρακιώδη δὲ ταῦτα». Πρβ. φ. 17α: «Ταῦτα δὲ μᾶλλον ψευδῆ».

8. Βλ. ἐνδεικτικὰ φ. 12β: «Πιθανώτερον ἐστὶ τὴν ποσότητα μὲν ἀμέσως ἐν τῇ πρώτῃ ὕλῃ, τὰ δὲ κοινὰ τῶν συμβεβηκότων ἐν αὐτῇ ὑποκεῖσθαι τῇ ποσότητι. Καὶ ταύτην μὲν τὴν θέσιν πιθανωτέραν ποιεῖ τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον, ἐν ᾧ ἡμῖν

στὸ παράφυλλο,⁹ ὅσο καὶ μὲ τὴ διαμάχη περὶ Θείας Οὐσίας καὶ Ἐνεργειῶν, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Σουγδουρῆς ἀναγκάστηκε τὸ 1699 σὲ Ὁμολογία Πίστεως.¹⁰

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ διάταξη τῆς θεματικῆς, ἡ μέθοδός του συνίσταται στὴν παράθεση τῶν ἀπόψεων τῶν ἀντιπάλων,¹¹ τὴν ἀνασκευὴ τῆς δόξας «τῶν ἐναντίων»¹² καὶ τὴ διατύπωση τῶν δικῶν του θέσεων, τίς ὁποῖες συχνὰ τεκμηριώνει μὲ τὴν ἐπίκληση τῆς πείρας.¹³ Ὁ Σουγδουρῆς γνωρίζει καὶ συζητᾷ τίς ἀντιλήψεις τῶν νεοτέρων, «τῶν σταγειριτομάχων», ὅπως ἀποκαλεῖ ὀρισμένους ἀπὸ αὐτοὺς, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ὀνομαστικῶς μνημονεύει τὸν Καρδανό, μὲ ἀφορμὴ τὴ συζήτηση γιὰ τὰ

ἐστὶν ὁμολογεῖν τὴν ποσότητα τῶν λοιπῶν συμβεβηκότων ὑποκείμενον. Ἄλλως τε γὰρ εἶεν ὥσει ψάμμος χωρὶς ἀσβέστου, οὐθ' ἐνὸς κινουμένου ὥφειλον καὶ τὰ λοιπὰ κινεῖσθαι. Καὶ μάλιστα διότι ὁρῶμεν τὰ συμβεβηκότα ἐκεῖνα ἐκ τῶν περισταμένων αἰτιῶν θερμαίνεσθαι καὶ ψυχραίνεσθαι. Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖσε οὐσίαν οἶνον, ἢ ἄρτου ὁμολογεῖν βλάβωτον, καὶ τὰ φυσικὰ τῶν αἰτίων πλάττειν ἀδύνατον, ῥητέον ἂν τὸ θερμὸν ἐκεῖνο, φέρε εἰπεῖν, οὐχὶ μὲν ἐκ τοῦ ἐγγύς ὄντος πυρὸς γεννᾶσθαι, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλάττεσθαι. Ταῦτα δὲ εἰ καὶ τῷ πολλαπλασιασμῷ τῶν θαυμάτων σφῖζειν τις ἔχει, ἄμεινον δ' ὅμως ἐστὶ τῆς ἀνάγκης ἐκτὸς αὐτὰ μὴ πολλαπλασιάζειν, ἀλλ' ἐρεῖν τὴν ποσότητα οἷμαι ἄμεσον... ὑποκείμενον τῶν συμβεβηκότων ἐκεῖνων». Πρβ. φ. 18β καὶ φ. 36β.

9. Βλ. παραπάνω, σ. 246. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀνανία Ἀντιπάριο, μαθητὴ τοῦ Δωρόθεου Λεσβίου, ὁ ὁποῖος χρημάτισε διδάσκαλος τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ σχέση του μὲ τὸ Μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου προκύπτει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἀπὸ τὴν προμετωπίδα τοῦ ἔργου του, *Σπλάγχχνον Γραμματικῆς ἢ περὶ μορίων...*, Βενετία 1764, ὅπου διαβάζουμε ὅτι ἐτυπώθη «ἀναλώμασι τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοδόχου Τάφου» (βλ. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, par L. Peti-H. Pernot, Paris 2, 1928, σ. 28).

10. Γιὰ τὸ κείμενο βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, θ.π., 4, σ. 387-388. Ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ θέμα παρτίθεται ἀπὸ τὸν Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, «Ἱστορικὰ Σημειώματα. Β' Γεώργιος Σουγδουρῆς», *Θεολογία*, 4 (1926) 8-10. Πρβ. Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Σουγδουρῆς Γεώργιος», *Θ.Η.Ε.*, 11 (1967) 287-289. Παναγιώτης Κ. Χρήστου, «Ἡσυχαστικαὶ ἀναζητήσεις εἰς τὰ Ἰωάννινα περὶ τὸ 1700», *Κληρονομία*, 1 (1969) 337-352. Αἰνὸς Μπενάκης, «Σουγδουρῆς Γεώργιος», *Παγκόσμιον Βιογραφικὸν Λεξικό*, 9x (1988), σ. 326. Gerhard Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Turkenherrschaft 1453-1821*, München 1988, σ. 44-45, 298-299. Τὸ θέμα, ἴσως, θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ καὶ μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἀπόψεων τοῦ ἐκφράζει ὁ Σουγδουρῆς στὸ κείμενο ποὺ παρουσιάζουμε.

11. Ὁ.π., σ. 17β.

12. Ὁ.π., σ. 37β. Πρβ. φ. 65β: «Ἀνασκευάσαντες γοῦν τάδε τὰς δόξας, ἐξὸν ἡμῖν καὶ λέγειν περὶ τῆς ἡμετέρας. Ἐστω γοῦν ἡ ἡμετέρα».

13. Βλ. φ. 44α: «Τὴν θέσιν ἐπιδείκνυσιν ἡ πεῖρα»· φ. 51α: «Ἡ θέσις ἐξ αὐτῆς δὴ τῆς πείρας ἐμφανεστάτοις παραδείγμασι φανεροῦται»· φ. 59α: «ἡ θέσις πιστοῦται προφανεστάτοις παραδείγμασι».

ζεύγη τῶν ιδιοτήτων, θερμὸν-ψυχρὸν, ξηρὸν-ὕγρὸν, ποὺ ἐρμηνεύουν τὴν ποικιλία τῆς ὕλης.¹⁴

Ἡ ἐπιχειρηματολογία του διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία ποὺ δεσπόζει «ἐν τῇ τῶν περιπατητικῶν χορείᾳ»¹⁵ καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὀρισμένων, ἥσσονος σημασίας, διαφοροποιήσεων, παραμένει στὸ πλαίσιο τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας.¹⁶ Συνιστᾷ ἐδραία πεποίθηση τοῦ Ἡπειρώτη στοχαστῇ ὅτι στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπάρχουν εἴτε *ad hoc* ἐξηγήσεις γιὰ τὰ προβλήματα φυσικῆς φιλοσοφίας, εἴτε *in posse*, τίς ὁποῖες μπορούμε νὰ ἀναδείξουμε μέσω τῆς συνάθρωψης τῶν ἐπὶ μέρους θέσεων τοῦ Σταγειρίτη καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς συνδρομῆς τῶν σχολιαστῶν του.¹⁷

Ὁ Σουγδουρῆς δέχεται τὴ διαίρεση τοῦ σύμπαντος σὲ ὑποσελήνια καὶ ὑπερσελήνια περιοχὴ καὶ θεωρεῖ τὴν ταξιθέτηση αὐτῇ προϋποθετικὸ στοιχεῖο τῆς κοσμικῆς εὐταξίας καὶ εὐαρμοσσίας: «Ἀσύντακτος», γράφει, «ἡ τοῦ παντὸς κόσμου δημιουργία εἴη ἂν, τῶν αὐτοῦ μερῶν οὐ τῇ ὁρθῇ τάξει συναπτομένων. Τὰ μὲν γοῦν τὸν ἀνώτερον, τὰ δὲ τὸν κατώτερον καὶ τινὰ τὸν μέσον ἔδει τόπον καταλαμβάνειν. Ἐπειδὴ ἡ φύσις οὐ μόνον τῷ ὕδατι τὴν οἰκίαν ψυχρότητα ἐχαρίσατο, ἀλλὰ καὶ ἰσχύϊ αὐτῷ ἐνέβαλεν πρὸς τὴν ἐκείνης ἀνάγκησιν, ὅτ' ἀμέλει ἐκείνης τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων οἷα ἐστερεῖτο. Οὕτως ἔδει καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν ὄντων ἰσχύϊ μεταδιδόναι τῷ ἀνακτῆσαι τὸν πρότερον καὶ προσήκοντα τρόπον, ὅταν ἀμέλει

14. Βλ. φ. 76α: «Ὑποκάτω τῆς σελήνης ἀμέσως δίδοσθαι τὸ πῦρ ἡρνήσαντο πρῶτον τινὲς τῶν πάλαι φυσιολογούντων, οἵτινες τὸ τῆς γῆς κέντρον ἴδιον ἔφασαν τόπον τοῦ πυρός, ἅτε δὴ τελειοτάτου τῶν στοιχείων. Ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις ὁ Καρδανός, καὶ τὸ ἡμέτερον τοῦτ' ἀληθὲς πῦρ ὑπάρχον ἡρνήσατο, καὶ ὑποκάτω τῆς σελήνης τὴν οἰκίαν ἔχειν σφαῖραν φιλοσοφικῆς ἀπεφάνητο ληρωδίας ἐρεσχελίαν. Τουτοὶ καὶ τινὲς ἄλλοι συνηκολούθησαν ἐκ τῶν σταγειριτομάχων. Κατὰ τούτων γοῦν ἔστω ἡ ἡμετέρα θέσις». Πρόκειται γιὰ τὸν Girolamo Cardanus (Hieronimus) (1501-1576) [· *De subtilitate rerum*, 1552· *De rerum varietate*, 1556· *Arcana aeternitatis* (= *Opera Omnia*, I-X, Lugduni 1663).]

15. "Ο.π., φ. 75α. Συχνὰ ὑπογραμμίζει τίς ἐρμηνευτικὲς δυσκολίες τῶν περιπατητικῶν. Βλ. φ. 74β: Σχετικὰ μὲ τὴν ὕψ' τῶν στοιχείων «συγχίζεται... ἐνταῦθα καὶ ὁ ἡμέτερος σύλλογος. Οἱ γὰρ τοῦ ἡμέτερου γένους περιπατητικοὶ τὰς δ'α' τῶν ποιότητων, εἶδη καὶ μορφὰς οὐσιώδεις τῶν δ'ων στοιχείων εἶναι φασί».

16. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὸ θέμα βλ. τὴν ἀνακοίνωση Κώστας Θ. Πέτσιος, «Ἡπειρώτες Εὐεργέτες καὶ Παιδεῖα: Ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας στὶς Σχολὰς τῶν Ἰωαννίνων». [Ὑπὸ ἐκδόσῃ στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἡμερίδας *Μνήμη Ἡπειρωτῶν Εὐεργετῶν*, Ἰωάννινα, 15-17 Μαΐου 1998, ποὺ ὀργάνωσε ὁ Δῆμος Ἰωαννινῶν καὶ τὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων.]

17. Βλ. ἐνδεικτ. φ. 107β, ὅπου ἀναφέρεται στὰ οὐσιώδη εἶδη τῶν στοιχείων: «Ἡ θέσις τοῦ φιλοσόφου ἐστίν. "Ὅστις καὶ ἐνιχαροῦ ταύτην διαλῦσαι τὴν ἀπορίαν οὐκ ἠθέλησε, ἀλλαχοῦ δὲ κατὰ τοὺς πάλαι αὐτὴν ὠμολόγησεν." Ἀλλοθι ὁμοῦς οὕτως τὴν αὐτοῦ γνώμην φανερὰν ἐποίησατο, ὥστε ἀμφισβητεῖν τοὺς περιπατητικούς μὴ δύνασθαι περὶ τοῦ διδασκάλου. Ἀκούσατε αὐτοῦ ἐν τῷ *Περὶ Οὐρανοῦ* γ'ω ὕφει γ'ω ἐνθα φησίν...».

ὕπ' ἐκείνου ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων ἐξεβάλλοντο. Οὕτως γὰρ ἡ τάξις αὕτη καὶ ἡ τοῦ παντός δημιουργία διατηρεῖσθαι μᾶλλον ἐδύνατο. "Οθεν τῆς κινητικῆς δυνάμεως ἐκτός, ἣν ἔχουσι τὰ ἐμψυχα, καὶ τοῖς ἀψύχοις δύνανται καὶ ἰσχύς ἐδόθη, ἥ πρὸς τὸν οἰκεῖον φέρονται τόπον. "Οθεν τὸ πῦρ ἄνω, ἡ δὲ γῆ κάτω φέρεται καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως». ¹⁸

Τυπικὰ ἀριστοτελικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀποψή του γιὰ τὸ βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον, τὴν ὁποία ἀντιτάσσει κατὰ «τῶν νεωτέρων». "Οπως σημειώνει, «ἀδείκνυσι γὰρ ἡ πεῖρα, ὅτι τὰ κουφότερα εἰσὶ καὶ ἀνωφερέστερα, τὰ δὲ βαρύτερα κατωφερέστερα. "Αρ' οὖν ἡ δύναμις αὕτη, ἥ ἄνω καὶ κάτω φέρεται τὰ στοιχεῖα, ἡ βαρύτες καὶ ἡ κουφότες ἐστί». Συμπληρώνει δὲ ὅτι ὀρίζεται ὡς «βαρὺ μὲν οὖν τὸ φέρεσθαι πεφυκὸς ἐπὶ τὸ μέσον, κοῦφον δὲ τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου. Ἀρχὴ τις ἀμέλει ἐσωτερικὴ προσεχῶς διορίζουσα τὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν ἄνω» ἢ «πρὸς τὴν κάτω φοράν». ¹⁹

Τὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἔργο, ²⁰ ποὺ παρουσιάσαμε ἐδῶ, δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ τὸ ὁποῖο συνέγραψε ὁ Σουγδουρῆς στὴ Βενετία, στὴν ὁποία τὸν συναντοῦμε ἤδη τὸ 1673. ²¹ Σύμφωνα μετὰ ὅσα σημειώνει στὸ φ. 21β, «οἱ γὰρ

18. "Ο.π., φ. 96β-97α.

19. "Ο.π., φ. 99α-β. Πρβ. φ. 102α: «ἡ θέσις ἐστὶ κατὰ τινων τῶν νεωτέρων, οὔπερ τὴν κίνησιν ταύτην τῶν ῥιπτομένων οὕτω σαφηνίζουσιν». Στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν ὑποστηρικτές, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιστολιμαία διαμάχη ἀνάμεσα στὸν Νικόλαο Ζερζούλη καὶ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο, ποὺ υπερασπίζεται, ὅπως καὶ ὁ Σουγδουρῆς, τὴν ἀριστοτελικὴν θέσιν. Γιὰ τὸ θέμα βλ. Λίνος Μπενάκης, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἀριστοτελισμοῦ στὸν ἐλληνικὸ ὁρίζοντα. Ἀμφισβήτηση καὶ υπεράσπιση τοῦ φιλοσόφου στὸν 18ο αἰῶνα. Νικόλαος Ζερζούλης - Δωρόθεος Λέσβιος», *Φιλοσοφία*, Ἀθήνα 1977, σ. 416-454.

20. Θὰ ἐκδοθεῖ στὴ σειρά τῶν *Κειμένων Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας*, ποὺ ἐτοιμάζει τὸ Κέντρο Ἑρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας (Τομέας Φιλοσοφίας) τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

21. Βλ. Κωνσταντῖνος Δ. Μέρτζιος, «Ἡπειρωτικὰ Σταχυολογήματα», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, ΙΑ' (1962) 382-383: «Ἐν Βενετίᾳ ὁ Σουγδουρῆς συναντᾶται πρῶτην φορὰν» στίς «13 Σεπτεμβρίου 1673, ὅτε ὑπογράφει ὡς μάρτυς...». Τὸ 1679 φέρεται ἐγγεγραμμένος στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδοβας [Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, «Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων Σπουδαστῶν τῆς Παδοῦς (Μέρος Α'. Artisti). Συμπλήρωμα (ἔτη 1674-1701)», *Θησαυρίσματα*, 8 (1971) 191, ἀρ. 93: «Sugduri Georgio del Zaccaria da Giannina 2º anno»] καὶ τὸ 1680 ἦταν «inquisitor» τοῦ ἔθνους του («Ἀριστείδης Π. Στεργιέλλης, *Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας*, Ἀθήνα 1970, σ. 160). Σημαντικὰ στοιχεῖα παρέχουν οἱ αὐτόγραφες ἐπιστολὲς τοῦ Σουγδουρῆ πρὸς τὴν ἀδελφὴν του Χάιδω Γλυκῆ, ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στὴ Βενετία (βλ. Κατάλογος *Ἐγγράφων τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἑθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, χφ. ἀρ. 7854, 7856, 7857, 7858, 7867, 7870). Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ἀθηναγόρα, «Σχολὴ Ἐπιφανείου Ἡγουμένου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, 4 (1929) 70-78 (ἄρθρο: σ. 63-78). Ἀναδημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Στέφανο Μπέττη, «Γεώργιος Ἱερεὺς Σουγδουρῆς. Ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους (1645;-1725)», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, ΙΒ' (1963) 498-501, 905-908.

τοῦ Πλάτωνος ἀρχαιότεροι... οἱ τῶν ἀτόμων προστάται, ὧν τοὺς λόγους ἐν τοῖς φυσικοῖς ἀνεσκευάσαμεν», ²² θὰ πρέπει νὰ εἶχε συγγράψῃ καὶ ἄλλο ἔργο μὲ ἀντικείμενο τῇ φυσικῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους, πρὶν ἀπὸ τὸ 1674.

ΚΩΣΤΑΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΤΟΥ "ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ ΜΑΤΑΙΟΤΗΤΟΣ"

ΣΤΙΣ 12 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1715 ὁ Δημήτριος Γεωργιούλης Νοταρᾶς ὁλοκληρώνει, στὸ Βουκουρέστι, τὴ μετάφραση ἐνὸς ἔργου ποὺ ἐλληνικὰ τὸ ἐπιγράφει «Περὶ τῆς τῶν συμβουλιῶν ματαιότητος». ¹ Ποιὸ ὅμως εἶναι τὸ πρωτότυπο καὶ ποιοὺς ὁ συγγραφέας του;

Ὁ Νοταρᾶς, ὅταν μετέφρασε, τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, τὸ ἔργο τοῦ Emmanuel Tesauro *La Filosofia morale*, δὲν παρέλειψε νὰ ἀναγράψῃ στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἔργου τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα τοῦ πρωτοτύπου ἔργου, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ δικό του: «Βιβλίον ἀ' ἔστι Ἡθικὴ Φιλοσοφία... ἦντινα συνέθεσεν ὁ κόμης καὶ ἱππεὺς Ἑμμανουήλ Θησαυρὸς εὐπατρίδης τοῦ Τουρίνου, τὴν ἐμεταγλώττισε δὲ Δημήτριος Νωταρᾶς ἱατροφιλόσοφος ὁ Πελοποννήσιος...». ἐνῶ στὸ τέλος, στὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα, ἀνέγραψε τὸ χρονο καὶ τὸν τόπο ποὺ περάτωσε τὴ μετάφραση: «μεθερμηνεύθῃ ἔτει ἀπὸ Χ[ριστ]ῶ: ,αψιζ'. Ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας». ²

Στὴν ἐπιγραφή ὅμως τοῦ ἔργου «Περὶ τῆς τῶν συμβουλιῶν ματαιότητος» παραλείπεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα τοῦ πρωτοτύπου, ἐνῶ στὸ τέλος, στὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα, ἀναγράφεται μόνον τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ: «Δημήτριος Νωταρᾶς ἱατροσοφιστῆς ἐμεταγλώττιζε. Ἐπετέθη κορωνὶς τῷδε ιβ' αὐγούστου, ,αψιε'. Ἐν Βουκουρεστίῳ».

Ἡ νεοελληνικὴ ἐπιστῆμη ἐλάχιστα ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ μετάφραση

22. *Αὐτόθι*: «τὴν μὲν οὐσίαν, ἐὰν ὕλικῶς λάβωμεν... ὡς ἡμῖν ἐν τοῖς φυσικοῖς ἤδη δεδήλωται».

1. Ὁ πλήρης τίτλος εἶναι σχοινοτενής: «Περὶ τῆς τῶν συμβουλιῶν ματαιότητος βιβλίον ἓν, ἐν ᾧ ἡ ματαιότης καὶ ἡ ἀλήθεια τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦς λόγοις καθαρῶς ἀποδείχνεται καὶ διαλογικῶς παραδίδονται».

2. Θυμίζω τὰ χειρόγραφα ποὺ παραδίδουν τὴ μετάφραση ἔργου τοῦ Tesauro ἀπὸ τὸν Νοταρᾶ: ἀ' τὸ ἀρ. 59 (422) τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας· β' τὸ ἀρ. 681 τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ γ' τὸ ἀρ. 100 τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου —τὸ τελευταῖο τὸ γνωρίζουμε πλέον ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Ν. Βέη (*Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, τ. 1, Λιψία-Ἀθήνα 1915, σ. 95), καθὼς, ὅπως εἶναι γνωστό, κάηκε στὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1934.